

tarafından derli toplu olarak ele alınmıştır (eş-Şifâ', II, 932-1046). Peygamber'e eziyet alay, küçümseme, çekiştirme, ayıplama, iftira, aile hayatını karalama vb. şekillerde olabilir. "Seb" ve "şetm" (dil uzatma, ta'netme, şahsiyetini zedeleyici asılsız eleştiriler yapma) kelimeleriyle ifade edilen bu tür eziyetler dinî ve ahlâki hayata maddî eziyetlerden daha büyük zararlar getirebilir. Âlimler Hz. Peygamber'e dil uzatan müşrik, münafık, inkârcı ve bozguncuların zararlarını ortadan kaldırmak için bazı maddî müeyyideler belirlemiştir (Topaloğlu, s. 433-442).

Kur'an'da Cenâb-ı Hakk'ın, resulü Muhammed'i bütün dinlere hâkim olacak hak dinin nebîsi olarak gönderdiği (el-Feth 48/28-29), onu peygamberlerin sonuncusu yaptığı (el-Ahzâb 33/40), Kur'an'ı bozulmak ve yok olmaktan koruyup kendi muhafazası altına aldığı (el-Hicr 15/9), hak dinin son halkasını teşkil eden İslâmiyet'i nihai şekline erdirdiği (el-Mâide 5/3) ve ondan başka din arayışına kalkışanın bu davranışının asla kabul görmeceği (Âl-i İmrân 3/85) ifade edilmiş, bu suretle Resûlullah'ın son peygamber olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bunu belirten birçok rivayet hadis kitaplarında yer almıştır (DîA, XVI, 479-480). Hz. Muhammed'e verilen risâletin evrenselliği çeşitli âyetlerde belirtilmektedir (el-A'râf 7/158; el-Enbiyâ 21/107; Sebe' 34/28). Son peygamberin nübüvvetinden günümüze kadar geçen on dört asırlık zaman içinde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkanlar olmuşsa da bu hareketler sapkınlık olarak değerlendirilmiş ve iddia sahipleri kitleleri etkileyememiştir. Bu sosyolojik realite sözü edilen faaliyetlerin ilâhî irade ve planla da bağdaşmadığını göstermektedir (bk. HATM-i NÜBÜVET).

Allah nezdinde makbul ve seçkin insanlar olan peygamberlerin arasında üstünlük farkının bulunduğu Kur'an'da bildirilmiştir (el-Bakara 2/253; el-İsrâ 17/55). Resûl-i Ekrem, övünç vesilesi yapmadan kendisinin insan türünün ve kıyamet gününün efendisi olduğunu söylemekle birlikte (Buhârî, "Enbiyâ", 3, "Tefsîr", 17/5; Müslim, "İmân", 337-338; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 13; Tirmizî, "Menâkıb", 1) peygamberler arasında üstünlük tartışmasına girilmesini ve kendisinin diğer nebîlerden üstün olduğu iddiasının sürdürülmesini yasaklamıştır (Buhârî, "Huşûmât", 1, "Enbiyâ", 24, 35; Müslim, "Fezâ'il", 160-163, 166-167). Yine, "Meryem oğlu İsa aşırı bir şekilde övüldüğü gibi beni de övmeye kalkışmayın" demiştir (Müsned, I,

23-24; III, 249; Buhârî, "Hudûd", 31) ve konuşması sırasında onu överken aşırılığa kaçan bir sahâbîyi uyarmıştır (Müsned, IV, 256, 379; Müslim, "Cum'a", 48). Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'in beyanları arasındaki farklılığı tevazu gösterme, diğer peygamberlere bir nâkusa getirmeme ve esasen nübüvvetle risâletin kendisinde bir üstünlük tercihinin bulunmaması gibi sebeplerle açıklamıştır (eş-Şifâ', I, 307-309).

Kur'an-ı Kerim'de geçmiş peygamberler için "abd" ve "beşer" kelimeleri kullanılmış, on âyetle Resûlullah'tan abd olarak söz edilmiş, ayrıca beşer olduğunu söylemesi emredilmiştir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "abd", "bşr" md.leri). Bu husus birçok hadiste de yer almıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, I, 183; IV, 108, 109). Resûl-i Ekrem kendisine hürmette aşırıya kaçılmasını menetmiş (Müsned, IV, 381; V, 227; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 40; Tirmizî, "Rađâ", 10), ölüm döşeginde iken, peygamberlerinin kabrini mâbed edinenleri ağır bir dille yermiş, müslümanları böyle bir davranıştan sakındırmıştır (Buhârî, "Salât", 55; Müslim, "Mesâcid", 19-23).

İslâm dininde Peygamber sevgisine büyük önem verilmekle birlikte bütün sevgilerin üstünde Allah sevgisinin bulunduğu özellikle belirtilmiştir (el-Bakara 2/165). "Bir şeyi aşırı derecede sevmen gözünü kör, kulağını sağır edebilir" meâlindeki hadisin de işaret ettiği gibi (Müsned, V, 194; VI, 450; Ebû Dâvûd, "Edeb", 116; Aclûnî, I, 343-344) Peygamber sevgisi onun gerçek hayatı, şahsiyeti ve dindeki konumuyla paralel olmalıdır. Ehl-i kitap, aslında tek tanrı inancına sahip olduğu halde peygamberlerine beşer üstü bir konum biçmiş, böylece tevhid ilkesini zedelemiştir (et-Tevbe 9/30). İslâm tarihinde Hz. Peygamber'i tanılaştırmaya kadar giden inanç grupları ortaya çıkmamışsa da onun gerçek hayatı, şahsiyeti ve konumuyla bağdaşmayan bazı aşırı telakkiler bilhassa halk kitleleri arasında etkili olmuştur. Zaman zaman yabancılar tarafından Resûl-i Ekrem'in şahsiyetiyle ilgili yakıştırmalar ileri sürülmüş, bunun yanında Peygamber'i yüceltme amacıyla asılsız rivayetler ve hayal ürünü malzemeler de üretilmiştir. Akfî ve nakfî ilimler alanında uzman olan bir kısım âlimler dahi Resûlullah'a dair haber ve rivayetlerde bazı yanlışlıklara düşmüştür. Nitekim Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu'abi'l-imân* adlı eserinin Peygamber sevgisine ayırdığı bölümlerinde (II, 45-178) sahih olmayan birçok rivayeti toplamıştır. Aynı şey, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ'* ve Süyûtî'nin

nin *el-Haşâ'îşü'l-kubrâ* adlı eserleri içinde söz konusudur. Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*'sında mevzû olduğuna hükmettiği rivayetlerle ilk dönem muhaddislerinin zayıf veya mevzû kabul ettiği nakillerine bile bu eserinde yer vermiştir. Hz. Muhammed'in şahsiyetini doğru olarak bilip tanımak, iman ve gönül hayatını ona göre düzenlemek her müslümanın önemli görevlerinden biridir. Zira Muhammed aleyhisselâmın Kur'an ve Sünnet ile sahih siyer kitaplarında yer alan gerçek şahsiyeti taklit edilip uyulması mümkün olan en güzel örnektir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "azr", "sly" md.leri; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "nb'e", "rsl", "kvl", "tv'a", "slm", "abd", "bşr" md.leri; Wensinck, *el-Mu'cem*, I, 183 ("bşr" md.); IV, 108, 109 ("abd" md.); *Müsned*, I, 23-24, 395, 410, 429-430, 462; II, 241, 428, 460; III, 249; IV, 127, 128, 194, 256, 379, 381; V, 194, 227, 262; VI, 450; Dârimî, "Mu'addime", 8; Buhârî, "Menâkıb", 18, "İmân", 8, "Enbiyâ", 3, 24, 35, "Tefsîr", 17/5, "Huşûmât", 1, "Hudûd", 31, "Salât", 55, "Ezân", 95; Müslim, "Fezâ'il", 17-18, 21-23, 160-163, 166-167, "İmân", 69, 337-338, "Cum'a", 48, "Mesâcid", 19-23, "Salât", 35-38; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 13, "Nikâh", 40, "Edeb", 116; Tirmizî, "Menâkıb", 1, "Edeb", 82, "Rađâ", 10; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sıdkı Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XXIII, 139; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Süleymaniye Ktp., Mührîşah, nr. 176, vr. 183b; Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu'abi'l-imân* (nşr. Hilmi M. Fûde), Beyrut 1399/1979, II, 45-178; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ'*, I, 24, 62, 307-309; II, 625-627, 932-1046; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'an*, Beyrut 1385/1966, VI, 43; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, Kahire 1351, I, 343-344; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Kahire 1349-51, III, 132; Muhammed Abdüh, *Risâletü'l-tevhîd* (nşr. M. Reşid Rızâ), [baskı yeri ve tarihi yok] (Dâru İbn Hazm), s. 160-161; Bekir Topaloğlu, "Peygamber'e Saygısızlığın Dinî Hükümü", *Hiz. Peygamber ve Aile Hayatı* (haz. İ. Lütfi Çakan - İsmail Kurt), İstanbul, ts. (İlmî Neşriyat), s. 429-445.

BEKİR TOPALOĞLU

B) İbadet Hayatı ve Hukuktaki Yeri. Hz. Peygamber'in, içinde yetiştirdiği toplumun dinî telakkilerinin merkezinde yer alan çok tanrı inancından ve putlara tapma gibi ritüellerden baştan beri uzak durduğu, peygamberlik öncesinde Kâbe'yi tâzim gibi İslâm'daki ibadet anlayışına paralel dinî davranışlarda bulunduğu bilinmektedir. Onun vahiy almadan önceki dönemde geçmiş peygamberlerden birinin dinine göre amel etmekle yükümlü olup olmadığı meselesi İslâm âlimlerince geniş biçimde tartışılmıştır. Hz. Muhammed'in tâbi değil metbû sayıldığı gerekçesiyle buna olumsuz bakanlara karşılık bazı delillerden hareketle ve Âdem, Nûh, İbrâ-

him, Mûsâ, İsâ isimlerini tasrih ederek belirli bir peygamberin dinine uyduğunu ileri sürenler yahut izlediği yolun bütün peygamberlerin dinine uygun olduğunu söyleyenler de vardır. Birçok usulcû ise aklen mümkün görüne de böyle bir mükellefiyetin fiilen varlığı konusunda delil bulunmadığı için bir hüküm belirtmenin doğru olmayacağı kanaatindedir. Resûlullah'ın hayatını inceleme ve değerlendirmeye açısından önem taşıması bir yana, muayyen bir naklî bilgiye değil değişik nasrlardaki ifadelerin yorumuna dayanan bu görüş ve tartışmaların bizzat Resûl-i Ekrem'in yükümlülüğü açısından pratik sonucunun bulunmadığı genellikle kabul edilir. Bu konunun fıkıh usulündeki asıl önemi ise Kitap ve Sünnet'te anılan, fakat yürürlükte bırakıldığı veya kaldırıldığı bildirilmeyen önceki ilâhî dinlere ait hükümlerin müslümanlar bakımından da kaynak değeri taşıyıp taşıyamamasıyla ilgilidir (bk. ŞER'U MEN KABLENÂ).

Kur'ân-ı Kerim'de kendisine itaatin Allah'a itaat etmek gibi olduğu ve Kur'an'ı insanlara açıklamakla görevlendirildiği bildirilen Hz. Muhammed'in (en-Nisâ 4/80; en-Nahl 16/44) teşrîî içerikli söz, fiil ve onaylarının kitaptan sonra ikinci ana kaynak sayılması, ibadetlerin yanı sıra hukukî ilişkiler alanına ait meselelerin hükümlerini delillerden çıkarma işini üstlenen fıkıh ilminin bütün İslâm âlimlerince kabul gören temel ilkelerinden biri olduğundan, Resûl-i Ekrem'in hayatının peygamberlik sonrası dönemi İslâmiyet'teki ibadet ve hukuk ahkâmı bakımından özel bir önem taşır. Usûl-i fıkıhta bu anlamıyla sünnet delili çok geniş biçimde incelenmiştir. Hadislerin rivayetiyle ilgili meseleler yanında değişik sünnet türlerinden ve özellikle Hz. Peygamber'in fiillerinden farklı mânalar çıkarılabilmesi olgusu ve sünnetin kitap delili karşısındaki konumu etrafında gelişen metodolojik tartışmalar bu konuda zengin bir literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu arada Resûlullah'ın teşrîî içerikli tasarruflarının peygamber sıfatıyla yahut hâkim veya devlet başkanı gibi bir sıfatla işlenmiş olması da bunlara bağlanacak sonuçlar açısından önemlidir. Doğrudan peygamberlikle ilgisi bulunmayan ordu düzeni, meyve ağaçlarına aş yapılıması gibi konularda Resûl-i Ekrem'in kendi bilgi ve tecrübesine göre kararlar verdiği hususu genel kabul görmeye birlikte onun şer'î hüküm kapsamına giren meselelerde ictihad yoluyla vahiy almadan açıklama yapmasının mümkün olup olmadığı hu-

susu tartışılmıştır. Şer'î hüküm ve re'y kavramlarının tanım ve kapsamıyla ilgili görüş farklılıklarının etkisi altında cereyan eden bu tartışmalarda iki temel yaklaşımdan biri Hz. Peygamber'in ictihad yoluyla bir şey söylemediği, diğeri de bunun mümkün olduğu yönündedir. Hatta ikinci grupta yer alan Hanefî usulcülerine göre Resûl-i Ekrem gerektiğinde ictihad etmekle görevlidir ve bu konuda ümmetine örnek teşkil etmiştir. Bununla birlikte onun ictihadı vahyin kontrolünde olmasıyla başkalarınınkinden ayrılır; diğeri bir ifadeyle onun ictihadla ulaştığı sonuçlar vahiyyle düzeltilmemişse isabetinde tereddüt kalmaz ve vahiyyle sabit hükümler gibi hüccet kabul edilir (bk. İCTİHAD).

Hz. Muhammed'in sîreti, ibadet kavramının "Allah'ın hoşnutluğunu kazanma çabası içinde olma ve bu maksatla yapılan iradî davranışlar" şeklindeki geniş anlamı esas alınarak incelendiğinde onun bütün yaşantısının bu amaca yönelik olduğu görülür. İbadetin "yaratana saygı, sevgi ve itaatin simgesi olan belirli davranış biçimleri" mânası esas alındığında ise onun başta namaz, oruç, zekât ve hac olmak üzere bu kapsama giren ibadetlerle ilgili söz, uygulama ve davranışlarının özünü ve amacını Allah'a tam bir teslimiyetle, içtenlikle, sırf O'nun rızasını gözeterek, vahiyle bildirilenlere sadık kalarak kulluk yapma ve ruhu arındırma çabası içinde olma şeklinde ifade etmek mümkündür. İbadetin şekli konusunda Resûlullah'ın kendisinin örnek alınmasını istemesi (Dârimî, "Şalât", 42; Nesâî, "Menâsik", 220), dar anlamıyla ibadetin vahyin sınırları içinde kalması gerektiği hususunda bir uyarıdır. Resûl-i Ekrem cemaatle namazı teşvik etmiş ve ashabına bizzat imamlık yaparak bu konudaki örneklik misyonunu hayatı boyunca sürdürmüştür. Birçok hadisin genel olarak temizliğin ve mânevî arınmanın önemini vurguladığı gibi bazı ibadet şekillerinde beden, elbise ve ibadet mahallinin maddî temizliğinin, ayrıca bir çeşit ibadet temizliğinin (hükmi temizlik) şart olduğunu bildirmiştir (Müsned, V, 396; Buhârî, "Hayız", I, 7; Müslim, "Tahâret", I, 2; Ebû Dâvûd, "Şalât", 73; Tirmizî, "Tahâret", 3, "Edeb", 41; Nesâî, "İstifâze", 13, 65). Hz. Peygamber'in günlük yaşayışını inceleyen eserlerde ibadetlere ilişkin uygulamalarına da geniş yer verilmiş olup bunların müslümanlar açısından ne anlam ifade ettiğini belirlerken onun ibadet hayatını bir yandan peygamberlik görevinin, öte

yandan şükreden bir kul olabilmenin (Buhârî, "Tefsîr", 48/2) icapları arasında dengeleyerek düzenlediği göz ardı edilmemelidir. Nitekim Hz. Muhammed'in bu alandaki bazı uygulamalarının ümmeti için bir ölçü sayılmadığı veya aynı hükmü taşımadığı naslarda ifade edilmiştir. Meselâ visâl orucu ümmeti için câiz değildir ve ona farz olan teheccüd namazı ümmeti bakımından nâfile ibadetlerdendir. Diğer taraftan Resûlullah'ın ibadetlere ve günlük yaşantıya ilişkin uygulamalarından bunların dinî bildirim içermekle birlikte vücûb düzeyinde bağlayıcı olmadığı sonucuna ulaşılanlar teklifî hüküm terminolojisinde mendup kavramıyla, Hz. Peygamber'in verdiği önem derecesine göre de sünnet-i müekkede, sünnet-i gayri müekkede, mendup, müstehap gibi kavramlarla ifade edilir. Fakat hacdaki bir kısım uygulamalarında görüldüğü gibi bir ibadetle ilişkili olan bazı fiilleri bir kısım âlimlerce ibadet amaçlı sayılırken bazıları tarafından başka gerekçelerle açıklanmıştır. Bu arada Resûl-i Ekrem'in teşrîî otoritesi ibadetler kapsamında mütalaa edilen helâl-haram meseleleri açısından değerlendirilirken kendisinin dünya nimetlerinden haz alan ve buna bağlı tercihlerde bulunan bir beşer olduğu da (Şâtıbî, I, 118) göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple usul âlimlerince, onun sırf beşer olarak işlediği fiillerin yükümlülük ifade eden şer'î hükümlere dayanak kılınamayacağına, ancak mubahlık hakkında özel delil sayılabileceğine, bütün terklerinden de haramlık sonucunun çıkarılamayacağına dikkat çekilir. Hz. Peygamber'in, sofradaki yemeğin kızarmış bir keler olduğunun açıklanması üzerine yemekten vazgeçtiğini farkedenden ve onun haram mı olduğunu soran sahâbiye, "Hayır, bizim yörede bulunmaz, hoşuma gitmediği için yemiyorum" cevabını vermesi (Buhârî, "Zebâ'ih ve's-şayd", 33) bu hususu desteklemektedir. Resûlullah'ın bu alandaki bildirimlerinden ve ümmetine örnek olmak üzere yaptığı uygulamalardan çıkan önemli bir sonuç da şudur: İbadet hükümlerinde insana gücünün üstünde bir görev yüklenmemesi, kolaylık ve kolaylaştırma temel ilke olmakla birlikte kişinin de belirtilen çerçevede kalan yükümlülüklerin aşkın bir kaynaktan geldiği, yüksek hakikat ve hikmetler içerdiği inancını koruyarak tam bir teslimiyet içinde bulunması ve bunların meşakkatini bir külfet değil yüce varlığa kul olma hazzını tattıran görevlerin tabii uzantısı şeklinde telakki etmesi gerekir. Nitekim Hz. Pey-

gamber, bazı dinî yükümlülükleri ağır bulan ve İslâmiyet'e şartlı olarak girmek isteyen kişilere ve gruplara tâvîz vermemiş, sadece onların içinde bulunduğu şartlara göre geçici kolaylıklar sağlamıştır (bazı örnekler için bk. Yeniçeri, s. 366-374).

Diğer taraftan müslümanların Resûl-i Ekrem'e karşı vecibeleri kapsamında bazı özel hükümler vardır ki bunların bir kısmı onun hayatından sonrası için de yürürlüktedir. Meselâ Peygamber'e itaat ve sevgi ilkesi sahâbîleriyle sınırlı olmayıp bütün müminler için geçerli ve önemlidir. Salavat getirerek onun için dua edilmesi ve ona olan sevgi ve bağlılığın değişik vesilelerle tazelenmesi emir ve tavsiye edildiği gibi (el-Ahzâb 33/56; Tirmizî, "Vitr", 21, "Da'avât", 100) -fıkhi hüküm hakkında mezhepler arasında farklılıklar olsa da- namazların her oturuşunda diğer sâlih kullarla birlikte Peygamber'in özel olarak selâmlanmasını içeren Tahiyat duasının okunması (Buhârî, "Ezân", 148, 150; Ebû Dâvûd, "Şalât", 178-179) ve bazı namazların ilk oturuşuyla bütün son oturuşlarda Resûlullah'ın yanı sıra İslâmiyet'in tebliğinde seçkin bir yere sahip olan ailesine salât okuyarak (Buhârî, "Enbiyâ", 10, "Da'avât", 32) minnetle anılması namazın tâli unsuru sayılmıştır. Bu kapsamdaki hükümlerin bir kısmı ise sadece belirli bir süre uygulanmış veya onun yakın çevresindeki müminleri muhatap almıştır; ancak bunlardan çıkan sonuçlar da bütün müslümanlar için önem taşır. Meselâ Hz. Peygamber'le özel görüşme yapmak isteyenlerden hali vakti yerinde olanların fakirlere bağışta bulunması emrinin (el-Mücâdile 58/12-13) asıl hedefi gerçekleşince tasadduk hükmünün bir kural halinde işletilmesine gerek kalmamıştır. Fakat müslümanların böyle bir tecrübe yaşamaları, geride bir yandan Resûl-i Ekrem'in nezaketine ve insanları incitmemek için gösterdiği hassasiyete dikkat çeken, öte yandan imkânı olanların ihtiyaç sahiplerini sürekli gözetme vecibesine vurgu yapan özel bir mesaj bırakmıştır. Resûlullah'ı ziyaret ederken, onun huzurundayken ve ona hitap ederken âdâb-ı muâşerete uyma hususunda daha özenli davranılmasını emreden, onu üzecek hareketleri yasaklayan ve onu incitmeyi Allah'ı incitme gibi niteleyen âyetler de (et-Tevbe 9/61; en-Nûr 24/62-63; el-Ahzâb 33/53, 57; el-Hucurât 49/1-5) şeklen onun hayatıyla sınırlı hükümler içermekle birlikte, bunların bütün müminler için peygamberlik makamına ve Resûl-i Ekrem'in hâttasına gösterilmesi gereken saygı husu-

sunda dikkatli olunması mesajı taşıdığı açıktır.

İslâm tebliğinin temel ilkelerinden olan tedricilik uyarınca hukukî ilişkiler alanındaki bozuk yapının ıslahı için önce inanç ve ahlâk temellerinin hazırlanmasına ağırlık verilmiş, bu alanda toplu bir düzenleme yapma cihetine gidilmemiştir. Hz. Peygamber'in Medine'ye yerleşirken oradaki yetkililerin katılımıyla oluşturduğu esas teşkilât içerikli metin, bir yandan dışa karşı tek bir yönetici tarafından temsil edilecek siyasî birliği tescil ederken öte yandan müslümanların kendi içinde bağimsiz bir sosyal yapı teşkil ettiklerini, dolayısıyla Mekke dönemindekinden farklı olarak hukukî yaptırımları olan kurallar döneminin başladığını gösteriyordu. Günümüze ulaşan bu yazılı belgeden Hz. Muhammed'in, yeni kurulan siyasî birliğin başkanı ve içeride farklı gruplar arasında çıkabilecek ihtilâfların nihai yargı mercii olduğu anlaşılmaktadır ve uygulamada da bu yönde gerçekleşmiştir. Müslümanlar bakımından yapılacak yeni hukukî düzenlemelerin vahye dayanması esas olduğundan teşrî' erkinin merkezinde Resûlullah'ın yer alması tabii idi. Kaldı ki, Hz. Peygamber'in ve onun sağlığında sahâbenin ictihad ettiğini kabul edenlere göre de, Resûl-i Ekrem'in bu içerikteki ictihadî görüşleri doğrudan ilâhî vahiyle ve Peygamber'in muttali olduğu sahâbeye ait ictihadlar onun tarafından düzeltilmemişse neticede vahiy kapsamında sayılmaktadır. Yargı ve yürütme erklerinin işletilmesi ise Resûlullah'ın bizzat yetki kullanması veya başkalarını yetkilendirmesi yoluyla gerçekleşmekteydi.

Hz. Peygamber'in hukukî ilişkiler alanında tebliğ ettiği ilke ve hükümlerle ortaya koyduğu örnek uygulamaların ortak hedefi daha çok belli kişi ve grupların menfaatlerini korumaya yarayan, bilgisizlikten beslenen, taklide dayalı bozuk yapının değişmesi yönünde bir zihniyet inkılabı gerçekleştirmek; ilâhî iradeye aykırılık taşımamak şartıyla adalet ve maslahatin dengelenmesine dayalı bir meşruiyet anlayışı tesis etmek; insanın insan olmaktan kaynaklanan değerlerini korumak; yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkilerde hukuku hâkim kılıp keyfiliği önlemek; barışı, zulüm ve zorbalığa karşı tavır koymayı esas alan bir milletlerarası ilişkiler düzeni kurmak şeklinde özetlenebilir. Eskiye ait her şeyin sökülüp atılması amaçlanmadığından Resûlullah'ın getirdikleriyle İslâm öncesi döneme ait olanlar arasındaki ilişki hep ilga yönünde

olmamış, İslâm teşrîinin ilkeleriyle çatışmayan, toplumda köklü yer tutmuş kural ve kurumların önemli bir kısmına dokunulmamış veya değişiklikler yapılarak korunmuştur. Bazı kavâid müelliflerinin ibadetler ve hukukî ilişkiler alanındaki bütün sonuçları kuşatıcı nitelikte kabul ettiği beş temel prensip, kitabın yanı sıra Hz. Peygamber'in birçok söz ve uygulamasından destek alır. Bunlardan *Mecelle*'de, "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir" (md. 2); "Zarar izâle olunur" (md. 20) şeklinde ifade edilenler özellikle Resûlullah'ın cevâmîu'l-kelimden (veciz sözler) sayılan, "Ameller ancak niyetlere göredir" (Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1); "Zarar vermek de zarara zararla mukabele etmek de yoktur" (İbn Mâce, "Ahkâm", 17) meâlindeki hadislerine dayandırılır. Hakkında özel düzenleme bulunmayan durumlarda örf ve âdetin hakem rolü üstleneceğini belirten, "Âdet muhakkemdir" kaidesi de (*Mecelle*, md. 36) yukarıda temas edilen sosyal gerçekliklerin dikkate alınması yönündeki teşrî' siyasetinin özlü bir ifadesidir (ayrıca bk. KAİDE). Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği hükümlerin ve gerçekleştirmeyi hedeflediği zihniyet inkılabının doğru anlaşılabilmesi açısından onun olumsuz bulduğu davranışlar hakkındaki sözlerini bizzat kendisinin onları yapmama şeklindeki uygulamalarıyla pekiştirmesinin ayrı bir önemi vardır. Meselâ kölelik bir hamlede ve kesin biçimde kaldırılmamakla birlikte Kitap ve Sünnet'te bu kurumun tedricen kalkmasını sağlayacak düzenlemelere yer verilmiş, Resûl-i Ekrem de kölelere iyi muamele edilmesini, hatta onlara ailenin bir ferdi gibi davranılmasını ısrarla istemiştir (Buhârî, "İmân", 22; İbn Mâce, "Cenâ'iz", 64). Bizzat kendisinin peygamberlik öncesinde hediye edilen köleyi âzat etmesi ve daha sonra bu tavrına sahip çıkması, Medine döneminde köle edinme imkânları varken bu yola tevessül etmediği gibi hukukî yollarla mülkiyetine geçen köle ve câriyelerini de uzun süre bu statüde tutmayıp tamamını hayatta iken âzat etmesi (Yeniçeri, s. 507-508) onun insanın özgürlüğüne verdiği değer hakkında önemli mesajlar içerir. Yine, evlilikte karşılıklı hak ve ödevlere riayetin önemini belirtmekle birlikte sosyal gerçeklik olarak kadının mağduriyetini dikkate alan Resûl-i Ekrem erkekler hakkında en iyi olmanın ölçütünü eşine iyi davranma şeklinde belirlemiş, kendisi de birçok evlilik yapmış olmasına rağmen hiçbir eşine nezaket sınırlarını aşan bir muamelede bulunmamış (İbn

MUHAMMED

Mâce, "Nikâh", 51; Tirmizî, "Rađâ", 11; İbn Sa'd, VIII, 204-205), aile kurumunun kadına değer verilmesi esasına dayalı olması gerektiği hususunda kesin bir tavır ortaya koymuştur. Aynı şekilde öç almanın tutku haline geldiği bir toplumda yetişmesine, kendisini intikam almaya yöneltecek şartların bulunmasına rağmen hayatı boyunca kişisel bir öç alma yoluna girmemiş, intikam konusundaki olumsuz bakışını (*Müsne'd*, V, 73; Ebû Dâvûd, "Büyü", 5) bu şekilde desteklemiştir (Buhârî, "Menâkıb", 23, "Edeb", 80).

İbadetlerde olduğu gibi hukuk alanında da Hz. Peygamber'e özgü birtakım hükümler bulunduğu ve naslarda onun konumuna özel atıflar yapıldığı görülür. Kendisine bir imtiyaz tanınmasının söz konusu olmadığı bu hüküm ve atıflarla onun peygamber veya devlet başkanı sıfatına, dolayısıyla görevinin yüklediği ağır sorumluluğa yahut bu konumunun müminler tarafından iyi algılanması gereğine dikkat çekmenin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim torununun zekât hürmelerinden bir tane almasına bile müsaade etmeyip zekât gelirlerinin kendisine ve ailesine helâl olmadığını belirtirken (*Müsne'd*, I, 200, 201) aynı zamanda yönetimi kendisine verilen kamu mallarının şahsî serveti olmadığını da anlatmış oluyordu. Yine zekât dışındaki devlet gelirlerinden pay alma konusunda yetkisini kullanırken asgari geçim şartlarını esas almış (bk. FEY; GANİMET), diğer peygamberler gibi o da ailesine zikre değer maddî bir miras bırakmamıştır. Buna karşılık kamu malına göz dikenlerin yüklendiği ağır vebale dikkat çektiği, aldatma yoluyla kazanç sağlayanları şiddetle kınadığı (*Müsne'd*, V, 424; Müslim, "İmân", 43; İbn Mâce, "Cihâd", 34), bilhassa malî konularda keyfiliği önleyip şeffaf yönetim ilkesini titizlikle uyguladığı halde bunu idrak edemeyen ve Resûlullah'ı üzecek tavırlar ortaya koyan kişiler uyarılmış, onun konumuna ve görevinin bir parçası olan takdir yetkisine saygı gösterilmesi istenmiştir (Âl-i İmrân 3/161; et-Tevbe 9/58-59). Dörtten fazla hanımla evlenmesine izin verilmesi ve daha sonra eşlerini boşayıp yeni evlilikler yapmasının yasaklanması da (el-Ahzâb 33/50-52; bu konuda farklı yorumlar için bk. İbn Sa'd, VIII, 194-198) Hz. Peygamber'e has olup evlilik hayatının büyük bölümünü tek eşi geçirdiği dikkate alındığında bunların bazı hikmetlere dayalı istisnâî hükümler olduğu anlaşılır.

Resûlullah'ın asıl görevi ilâhî mesajı tebliğ etme ve açıklama olmakla bera-

ber konumu ve içinde bulunduğu şartlar onun topluma liderlik yapması, dolayısıyla sadece kendisinin değil ailesinin de ilgi odağı olması sonucunu beraberinde getirmişti. Bu konumun aslı görevin lâyikliği yerine getirilebilmesi açısından taşıdığı önemi ve ilgililerin bu husustaki ağır sorumluluğunu hatırlatmak üzere Kur'an-ı Kerim'de, Peygamber ailesi hakkında toplumsal refahtan pay alma arzusunu sınırlamaktan aile üyeleri dışında kalanlarla görüşme usulüne varıncaya kadar bir dizi özel hüküm ve uyarıya yer verilmiştir. Resûlullah'ın eşlerinden, ya peygamber hanımı olarak kalma yahut dünya nimetlerinden yararlanan sıradan bir fert olma arasında seçim yapmalarının istenmesi onları bilinçli bir statü tercihinin yöneltirken bunun şeref yönü ve külfetiyle birlikte çok özel bir statü olduğu ifade edilmiştir (el-Ahzâb 33/28-34, 53). Resûl-i Ekrem'in müminlere kendilerinden daha yakın ve eşlerinin de onların anneleri olduğunu, vefatından sonra Peygamber eşleriyle evlenmenin ebedî olarak yasaklandığını, buna karşılık Hz. Muhammed'in eski evlâtlığı Zeyd'in veya -öz çocukları dışında- hiçbir erkeğin babası olmadığını bildiren âyetler (el-Ahzâb 33/4-6, 36-40, 53) beraber değerlendirildiğinde Resûlullah ile müslümanlar arasında hukukî sonuçları bulunan bir akrabalık bağının tesis edilmesinin değil onunla müminler arasındaki mânevî yakınlık bağının vurgulanması yanında eşlerine özel bir saygı gösterilmesi gerektiğini zihinlere yerleştirmenin hedeflendiği ve bu amaçla da somut bir yasaklık hükmünün konduğu anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvatta', "Akziye", 1; *Müsne'd*, I, 200, 201; V, 73, 396, 424; Dârimî, "Şalât", 42; Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1, "İmân", 22, "Hayız", 1, 7, "Zebâ'ih ve's-sayd", 33, "Tefsir", 48/2, "Ezân", 148, 150, "Enbiyâ", 10, "Da'avât", 32, "Menâkıb", 23, "Edeb", 80; Müslim, "Tahâret", 1, 2, "İmân", 43; İbn Mâce, "Ahkâm", 17, "Cenâ'iz", 64, "Nikâh", 51, "Cihâd", 34; Ebû Dâvûd, "Şalât", 73, 178-179, "Büyü", 5; Tirmizî, "Tahâret", 3, "Edeb", 41, "Vitr", 21, "Da'avât", 100, "Rađâ", 11; Nesâî, "Menâsik", 220, "İstifâze", 13, 65; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), VIII, 52-150, 164-205; Cessâs, *el-Fușûl fi'l-uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1405/1985, III, 35-244; IV, 289-291; İbnü't-Tallâ, *Akziyetü Resûlillâh* (nşr. M. Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm), Beyrut 1418/1997, tür.yer.; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, Bulak 1324, I, 129-173; II, 212-227; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min 'ilmi'l-uşûl* (nşr. Ahmed el-Küveytî), Amman 1409/1989, tür.yer.; Karâfî, *el-Furûk*, Kahire 1347 → Beyrut, ts. (Âlemül-kütüb), I, 205-209; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1308, II, 359-

404; III, 2-104, 199-217; İbn Kayyim el-Cevziye, *Zâdû'l-me'âd*, I-V, tür.yer.; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, I, 118; III, 308-345; IV, 3-86; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* (nşr. Seyyid Sâbık), Kahire, ts. (Dârü'l-kütüb'il-hadîse), I, 262-416; II, tür.yer.; *Mecelle*, md. 2, 20, 36; R. Blachère, *Le problème de Mahomet*, Paris 1952, tür.yer.; W. Montgomery Watt, *Muhammad at Madina*, Karachi 1981, s. 221-302; Muhammed el-Arûsî Abdülkâdir, *Ef'âlû'r-Resûl ve delâletühâ 'ale'l-ahkâm*, Cidde 1404/1984, tür.yer.; Nâdiye Şerif el-Ömerî, *İctihâdû'r-Resûl*, Beyrut 1405/1985, tür.yer.; M. Süleyman el-Eşkar, *Ef'âlû'r-Resûl ve delâletühâ 'ale'l-ahkâmî's-şer'iyye*, Beyrut 1408/1988, I-II, tür.yer.; E. Rabbath, *Mahomet: Prophète arabe et fondateur d'état*, Beyrouth 1989, s. 243-337; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I-II, tür.yer.; Abdurrahman b. Abdullah ed-Dervîş, *eş-Şerâ'iu's-sâbika ve medâ hücciyetihâ fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, [baskı yeri yok] 1410, s. 239-251; İbrahim Kâfi Dönmez, "Hz. Peygamber'in Tebliğine Hakim Olan Başlıca Hukuk Prensipleri", *Ebedî Risalet*, İzmir 1993, I, 161-181; Celâl Yeniçeri, *Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, İstanbul 1420/2000, tür.yer.; M. Abdülhay el-Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibu'l-idâriyye* (trc. Ahmet Özel), İstanbul 2003, I-II, tür.yer.

İBRAHİM KÂFİ DÖNMEZ

C) Örnek Oluşu. Peygamberlerin gönderilişinin başlıca amacı, gönderildikleri toplumları veya bütün insanları Allah'ın iradesi doğrultusunda zihnî ve amelî planda değiştirme ve dönüştürmedir. Peygamberleri eğitimci, düşünür vb. kişilerden ayıran en önemli özelliklerinden biri onların vahiy yoluyla kendilerine bildirilen inanç, ibadet, ahlâk ilkelerini tebliğ etme yanında bunların anlaşılması ve uygulanması hususunda insanlara model ol-

Hz. Muhammed'in, Allah korkusunun her şeyin başında geldiğini ifade eden özlü sözlerinden biri (İsmail Hakkı Altunbezer'in celi sülüs bir levhası. Necip Sarıcı koleksiyonu)

